

Liisa Laukkanen ja Harry Lönnroth

Kielen energiaa – Lauri Viidan *Moreenin* käännöksistä ja niiden vastaanotosta

Moreenin maailmanmatka

Lauri Viidan (1916–1965) pääteos *Moreeni* ilmestyi vuonna 1950, ja se kuuluu suomalaisen realismin merkkiteoksiin. Teosta leimaavat kielellisesti modernit kokeilut, mutta ennen kaikkea siitä heijastuu kirjailijan ”luja, arvostava usko kansanhmisten elämänäkemyksen myönteisyyteen” (Varpio 2007, 510). Mika Waltarin *Sinuhe egyptiläisen* (1945) ja Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* (1954) tavoin *Moreenia* on vuosien saatossa tutkittu useista eri näkökulmista. *Moreenin* osalta paitsioon ovat kuitenkin jääneet sen käännökset ja niiden vastaanotto eli reseptio. Waltarin *Sinuheen* tai Linnan *Tuntemattomaan* verrattuna Viidan *Moreeni* on jäänyt vaille huomiota maamme rajojen ulkopuolella, mitä osaltaan selittää käännösten vähyys. Romaani on käännetty ainoastaan viidelle kielelle: saksaksi 1964, ruotsiksi 1965, puolaksi 1970, unkariksi 1977 ja venäjäksi 1981.¹ Lehdistökään ei ole erityisemmin huomioinut *Moreenin* käännöksiä. Käännökset ja niiden vastaanotto kertovat aina jotain oleellista suomalaisen kirjallisuuden merkityksestä ulkomaisessa kirjallisuuskentässä, johon myös käännöskirjallisuus mitä suurimmassa määrin kuuluu (käännöskirjallisuudesta ja -kriitikistä ks. Paloposki & Makkonen-Craig [toim.] 2000; Stöckell 2007). Suomalaisen kirjallisuuden käännösten vastaanotto ulkomailla on aihe, jonka tutkimus on kuitenkin ollut verraten vähäistä (ks. esim. Kujamäki 1998, 2000; Hekkanen 2010).

Moreenia on tutkittu lähinnä kirjallisuustieteellisestä näkökulmasta, ja tutkimus on keskittynyt pääosin Viidan henkilöön ja hänen asemaansa Suomen kirjallisuuden kentässä, esimerkiksi niin sanotussa Mäkelän piirissä (Varpio 1973, 1975). Tuorein kirjallisuustieteellinen Viidan tuotantoa käsittelevä tutkimus on Sakari Katajamäen väitöskirja *Kukunor. Uni ja nonsensekirjallisuuden traditio Lauri Viidan runoelmassa* (2016). Kielitieteellistä näkökulmaa edustaa puolestaan Anneli Niinimäen suomen kielen alaan kuuluva väitöskirja *Moniääninen Moreeni. Referointi ja moniäänisyys Lauri Viidan Moreenissa* (2015). Käännöstieteellinen näkökulma mukaan lukien käännöshistoria ja käännösten vastaanotto puuttuu tutkimuksesta täysin (ks. kuitenkin Ingo 1990, 46).

Otsikkomme *kielen energia* viittaa Viitaan useasti liitettyyn kielelliseen ilmaisuvoimaan (kielen energiasta ks. Smith 2011). Esimerkiksi Väinö Linna (1966) on kiinnittänyt huomiota Viidan kieleen, joka kumpusi poikkeuksellisesta energiasta, puheesta. Käännöstieteellisestä näkökulmasta onkin kiinnostavaa, miten *Moreenin* kääntäjät ovat

siirtäneet tämän kielellisen ilmaisuvoiman kielestä ja kulttuurista toiseen sekä miten kritiikki on siihen suhtautunut.

Tämän artikkelin tavoitteena on tarkastella *Moreenin* käännöksiä ja niiden vastaanottoa. Meitä kiinnostavat yhtäältä kääntäjien käännsstrategiat ja toisaalta käännösten vastaanotto. Käännsstrategioiden osalta tukeudumme Lawrence Venutin teokseen *The Translator's Invisibility* (2008), jonka keskeisiä käsitteitä ovat kotouttaminen (*domestication*) ja vieraannuttaminen (*foreignization*). Kotouttamisesta on kyse silloin, kun kääntäjä muuntaa lähdekustin kohdekulttuurille vieraat piirteet kohdekulttuuriin sopiviksi. Vieraannuttaminen puolestaan on strategia, jossa kääntäjä säilyttää vieraan aineksen käännsksessään osoittaen käännsksen näin olevan lähdekulttuurinsa edustaja. Usein kääntäjä hyödyntää molempia strategioita, eikä jako siten ole absoluuttinen (ks. esim. Koskinen & Paloposki 2015).

Käännsösten vastaanoton osalta lähtökohtamme on Gérard Genetten (1989) parateksti-käsite. Paratekstit eli tekstin ymmärtämistä säätelevät aputekstit ympäröivät varsinaista tekstiä, ja niistä käytetään myös nimitystä kynnys- tai lieveteksti (Hosiaisuusluoma 2003, 684–685). Genette (1989, 12–13) jakaa paratekstit *periteksteihin*, jotka liittyvät kiinteästi itse teokseen (esim. kirjailijan nimi, otsikko ja kansipaperi), sekä *epiteksteihin*, joilla hän tarkoittaa teokseen liittyviä mutta siitä irrallisia tekstejä (esim. haastattelut, kirjeet ja arvostelut). Kun huomio näin kiinnitetään varsinaista romaani-tekstiä ympäröivään informaatioon, saadaan selville, millaisessa paketissa Viidan teos tarjoltiin vieraalle lukijalle.

Aineistomme koostuu *Moreenin* käännsösten lisäksi niitä valottavista arkistolähteistä, erityisesti lehtikirjoituksista. *Moreenin* käännsöshistorian osalta annamme kuvan kaikista käännsöksistä, mutta käännsstrategioita ja vastaanottoa tarkastelemme ainoastaan saksan- ja ruotsinkielisten käännsösten valossa. Saksankielisestä käännsksestä ei ole arvosteluja, joten tarkastelemme *Moreenin* käännsöshistoriaa kääntäjän ja käännsprosessin kautta. Sen sijaan ruotsinkielisen käännsksen vastaanotosta kertovaa aineistoa sisältyy Brages Pressarkivin Lauri Viita -leikekokoelmaan. Arvosteluja ei ole paljon, mutta niiden pohjalta on kuitenkin mahdollista muodostaa kuva ruotsinkielisen käännsksen vastaanotosta suomen- ja ruotsinruotsalaisissa lehdistössä.²

Näkökulmamme on käänns- ja kirjallisuustieteellisen lähestymistavan synteesi. Voidaksemme nivoa käännsstrategioiden ja vastaanoton tutkimuksen yhteen hyödynnämme molempien tieteenalojen laadullisia lähiluentamenetelmiä (kirjallisuuskritiikistä ja kirjallisesta järjestelmästä ks. Svedjedal 1998; Neuhaus 2009). Pyrkimyksemme on ymmärtää käännsksiä oman aikansa ja kielialueensa kulttuurisessa ja yhteiskunnallisessa kontekstissa (käännsösten vastaanotosta ja arvostelusta käännsötieteessä ks. Munday 2012, 232–234; Aaltonen & Laukkanen 2015).

Moreenin käännöshistoria: käännökset, kääntäjät ja kustantajat

Ensimmäinen kieli, jolle *Moreeni* käännettiin, oli – hieman yllättäen – saksa. Carl-August von Willebrandin käännös *Ein einzelner Weiser ist immer ein Narr* ilmestyi 1964. Otsikko on lainaus *Moreenin* sivulta 323, jossa se kuuluu ”Yksinäinen viisas on hullu”.³ Kääntäjä kritisoi otsikkoa *Aamulehden* haastattelussa pitäen sitä epäonnistuneena (E-a. 1964; vrt. myös JOT 1965). Hän oli turhaan yrittänyt vaikuttaa kustantajan päättämään otsikkoon, mikä paljastaa kustantamon ja kääntäjän välisen valta-asetelman (ks. Neuhaus 2009, 72). Samaisessa *Aamulehden* artikkelissa kääntäjä myös oudoksuu, ettei *Moreeni* ollut ilmestynyt ”vielä edes ruotsiksi”. Ruotsin vuoro tuli kuitenkin jo seuraavana vuonna, kun Nils-Börje Stormbomin käännös *Morän* ilmestyi. Tulevaa käännöstä mainostettiin etukäteen näkyvästi suomenruotsalaisessa lehdistössä (*Hufvudstadsbladet* 11.5.1965; *Vasabladet* 31.12.1965).

Seuraava vaihe *Moreenin* käännöshistoriassa koitti 1970- ja 1980-luvuilla, kun se käännettiin kolmelle silloisen itäblokin maan kielelle: puolaksi, unkariksi ja venäjäksi. *Moreenin* puolantaja oli Krzysztof Radziwiłł (1898–1986), josta tiedot ovat varsin vähäiset. Sama koskee venäjänkielisiä kääntäjiä I. Birjukovojta ja V. Smirnovaa, joiden käännös ilmestyi yhteisniteenä Martti Larnin teoksen *Kaunis sikopaimen, Prekrasnaja svinarka*, sekä erinäisten kertomusten, *rasskazy*, kanssa.⁴ *Moreenin* unkarilainen kääntäjä, Gábor Bereczki (1928–2012), oli suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori ja kaunokirjallisuuden kääntäjä. Hän käänsi unkariksi myös Linnan *Tuntemattoman sotilaan*, ja tältä osin onkin havaittavissa yhtymäkohtia Bereczkin ja Stormbomin kääntäjäprofiilien välillä: molemmat ovat kääntäneet sekä Linnaa että Viitaa. (Ks. myös Jávorszky 1977; Szopori Nagy 1999; Bereczki & Bereczki 2012.) Seuraavassa keskitymme tarkastelemaan *Moreenin* matkaa saksan- ja ruotsinkieliselle lukijakunnalle.

Moreenin saksantaja Carl-August von Willebrand syntyi vuonna 1923 Erfurtissa suomalais-saksalaiseen perheeseen. Hänen Suomi-yhteytensä liittyivät varhaislapsuuteen, mutta ylioppilaaksi hän kirjoitti Berliinissä. von Willebrand teki työuransa Helsingin yliopiston ja Helsingin kauppakorkeakoulun palveluksessa saksan kielen opettajana. Varsinaisen päivätyönsä ohella hän edisti suomalais-saksalaisia kulttuurisuhteita ollen esimerkiksi suomalais-saksalaisten yhdistysten aktiivijäsen. Carl-August von Willebrand kuoli Helsingissä vuonna 1999. (Korpela 1999; Bastman-Bühner 2000.)

Käännöstoiminnassaan von Willebrand keskittyi muun muassa Max Jakobssonin ja Veijo Meren teoksiin sekä oopperalibrettoihin. Hänen kääntäjäprofiililleen on leimaa antavaa monipuolisuus: hän käänsi kaunokirjallisuuden ohella arkkitehtuuria, kuvanveistoa ja ylipäänsä taidetta käsitteleviä teoksia, kaupunkikuvauksia ja muuta Suomi-tietoutta. Lisäksi hän julkaisi oppikirjoja ja opetusmateriaalia. Hän kirjoitti myös suomenkielisen esipuheen Egon Friedellin *Uuden ajan kulttuurihistorian* neljänteen painokseen, joka ilmestyi Suomessa 1955. von Willebrand oli kulttuuripersoona, jonka

kutsusta Suomessa vieraili useita saksalaisia kirjailijoita, muusikoita ja taiteilijoita, kuten Gruppe 47:n jäsenet Hans Werner Richter ja Werner Bergengruen.

Vaasalainen Nils-Börje Stormbom (1925–) on suomenruotsalainen kirjailija, kääntäjä ja toimittaja. Hän toimi pitkään *Hufvudstadsbladetin* ja *Vasabladetin* palveluksessa ja kirjoitti niihin muun muassa kirjallisuus- ja teatteriarvosteluja. Stormbom on työskennellyt myös Yleisradion palveluksessa, ja hänet on palkittu ansioistaan esimerkiksi Pro Finlandia -mitalilla ja professorin arvonimellä. Viidan lisäksi Stormbom on kääntänyt Eeva Joenpellon, Urho Kekkosen, Joel Lehtosen, Eino Leinon, Väinö Linnan, Jorma Ojajarjun, Alpo Ruuthin, Hannu Salaman, F. E. Sillanpään, Arvo Turtiaisen ja Mika Waltarin teoksia.

Moreenin saksalainen käännöshistoria on hyvin poikkeuksellinen, koska kääntäjän valinta ei suinkaan ollut yksiselitteinen: Lucas Cranach Verlag GmbH (nykyisin Claudius Verlag, München) näytteli keskeistä roolia kääntäjän valinnassa. Käännöshistoria osoittaa, että von Willebrandin lisäksi kustantamon kanssa aktiivisessa kirjeenvaihdossa oli toinenkin suomalaisen kirjallisuuden kääntäjä, Friedrich Ege (1899–1972). Egeä voidaan hyvällä syyllä pitää yhtenä aikansa aktiivisimmista kirjallisuusagenteista, sillä Egen ja Lucas Cranach -kustantamon välisestä kirjeenvaihdosta ilmenee, että Ege oli ehdottanut useiden suomalaisten kirjailijoiden teoksia käännettäviksi sekä jopa lähettänyt kustantamolle useita käännösnäytteitä ja teosten sisältökuvauksia. (Friedrich Egen arkisto 1157:95:1.)

Ege kirjoitti kustantamon vastaavalle kustannustoimittajalle 19. elokuuta 1962, että ”Lauri Viidan romaani ’Moreeni’ – maalaismaisemaan sijoittuvan tehdasyhteisön kuvaus – kuuluu suomalaisen sodanjälkeisen proosan parhaimmistoon” ja että se on hänen käännöslustallaan (Friedrich Egen arkisto 1157:95:1; suom. LL).⁵ Muutamaa kuukautta myöhemmin, 14. tammikuuta 1963, kustantamo tiedustelikin Egeltä, olisiko tämä kiinnostunut kääntämään teoksen toukokuun 1963 loppuun mennessä pyytäen samalla käännösnäytettä sivuista 31–36 (Friedrich Egen arkisto 1151:110:7). Ege vastasi 21. helmikuuta 1963 myöntävästi, mutta sillä edellytyksellä, että käännös olisi valmis vasta kesäkuun loppuun mennessä. Samalla hän ilmoitti myös palkkiovaatimuksensa: yhden liuskan hinnaksi tulisi 12 Suomen markkaa ensimmäisten 10 000 kappaleen kohdalta. (Friedrich Egen arkisto 1157:92:8.)

Kääntäjien ja käännösprosessin suhteen on vuoden 1963 helmi-maaliskuussa täytynyt tapahtua ”kääntäjänvaihdos”, sillä 4. maaliskuuta 1963 päivättyssä kirjeessään Ege kirjoittaa kustantamolle: ”Suomen lehdistössä kirjoitetaan, että Lucas Cranach -kustantamo julkaisee rouva [Eeva] Kilven romaanin ohella myös Viidan *Moreenin*. Ilmoititte minulle, että ette julkaise *Moreenia*. Olisin kiitollinen, jos ilmoittaisitte minulle, kuinka asian laita oikein on.” (Friedrich Egen arkisto 1157:95:12; suom. LL).⁶ Ege ei kuitenkaan koskaan saanut vastausta tiedusteluunsa.

Moreenin saksannos ei siis ilmestynyt Egen käännöksenä, vaan kääntäjä oli von Willebrand. Käännös ilmestyi Frankfurtin kirjamesuille vuonna 1964, ”tosin hieman lyhennettynä” (E-a. 1964). Ege ja von Willebrand olivat tätä ennen olleet kirjeenvaihdossa, sillä 3. marraskuuta 1963 Ege kirjoitti von Willebrandille työskennelleensä jo vuosia Suomen kirjallisuuden viennin hyväksi ja ehdottaneensa Lucas Cranach -kustantamolle muun muassa seuraavien kirjailijoiden teosten kääntämistä: Veijo Meri, Lauri Viita, Helvi Hämäläinen, Matti Hälli, Paavo Rintala, Jorma Korpela, Joel Lehtonen, Ilmari Kianto, Toivo Pekkanen ja Pentti Haanpää (Friedrich Egen arkisto 1192:54:1). Samassa kirjeessä, jossa on luettavissa pettymystä sivu suun menneen käännöstoimeksiannon johdosta, hän kertoo Viitaa koskevasta kirjeenvaihdostaan kustantamon kanssa lisäten:

Ette kai luule, että itse hyvä Jumala olisi kuiskannut rouva Hofmannin [kustannustoimittaja] korvaan, että tämän olisi julkaistava kirja. [- -] Postilakon jälkeen hän [Hofmann] ilmoitti minulle, että kustantamo ei nyt julkaise Viidan kirjaa. – Ja nyt se kuitenkin julkaistaan. – Että sillä lailla! (Suom. LL.)⁷

Moreenin ruotsinnokseen ei liity samanlaista dramatiikkaa. Käännöksen julkaisi Suomessa Söderströms & Co Förlags Ab ja Ruotsissa Albert Bonniers Förlag. Kyse on kuitenkin yhdestä ja samasta teoksesta, eikä niiden välillä ole eroavaisuuksia. Kahta kustantamoa on yleisesti käytetty suomenruotsalaisen kirjallisuuden välittämisessä Ruotsin markkinoille. Vaikka *Moreenin* julkaisivat perinteikkäät kustantamot, se ei kuitenkaan näkynyt lehtiartikkelujen määrässä.

***Moreenia* kääntämässä: von Willebrandin ja Stormbomin käännösstrategioista**

Kääntäjä on aina oman aikansa edustaja, mikä heijastuu myös hänen käännösstrategiaansa. *Aamulehden* haastattelussa Carl-August von Willebrand on todennut omasta käännösstrategiastaan seuraavaa:

Tärkeämpää mielestäni on kääntää siten että kirjailijan tarkoitus käy ilmi kuin pelastautua eteen päin sanakirjasta ehkä haetulla, täysin ’oikealla’ sanalla. Tärkeintä on, että käännös ehdottomasti vastaa kirjailijan pyrkimystä. (E-a. 1964.)

von Willebrandin näkemys on mielenkiintoinen muun muassa siksi, että se kuvastaa hänen pyrkimystään ”kääntää teksti samalla tavoin kuin kirjailija itsekin olisi sen kääntänyt, jos olisi osannut kohdekieltä” (Koskinen & Paloposki 2015, 71). Ajatus juontaa juurensa saksalaisen filosofin Friedrich Schleiermacherin vuonna 1813 esittämään klasiseen esitykseen eri kääntämismetodeista (ks. Schleiermacher 2007).

Stormbomin käännöksen esipuhe ei sisällä mainintoja kääntäjän valitsemasta strategiasta. Jos kuitenkin tarkastellaan Stormbomia hänen yleisen kääntäjänprofiilinsa valossa, *Moreenin* käännöstä voi verrata hänen toiseen suureen käännöstyöhönsä,

Linnan *Tuntemattoman sotilaan* ruotsinnokseen (1955). Siihen sisältyvässä kääntäjän esipuheessaan Stormbom ottaa esille kohderyhmän ongelman: kääntääkö ensisijaisesti suomen- vai ruotsinruotsalaiselle lukijakunnalle? Stormbom on valinnut kompromissien tien, joka ottaa huomioon molemmat lukijaryhmät (Stormbomin ongelmista suomenkielisen kirjallisuuden ruotsintamisesta ks. Stormbom 1968).

Viitaa käsittelevässä väitöskirjassaan Yrjö Varpio (1973, 160–162) mainitsee kahdeksan *Moreenin* kieltä kuvaavaa erikoispiirrettä. Tarkastellessamme *Moreenin* saksan- ja ruotsinkielisiä käännöksiä käytämme lähtökohtana Varpion luokittelua voidaksemme esimerkinomaisesti havainnollistaa kääntäjien tekemiä ratkaisuja ja niiden taustalla olevia strategioita. Tarkasteltavat piirteet ovat: 1) alku- ja loppusointujen käyttö sekä trokeinen tai daktyylinen, runoilmaisua lähenevä kieli, 2) runsaat runositaatit ja viittaukset kirjallisuuteen, 3) vieraskieliset sanat ja sitaatit, 4) sanaleikit, joihin usein sisältyy monimielinen ajatus, 5) erisnimien käyttö appellatiivisesti, 6) Raamatun ja virsikirjan kielen vaikutus, 7) sananseptytys ja 8) runsas rakennussanasto. Varpioista poiketen olemme kuitenkin tilasyistä sisällyttäneet kuhunkin taulukkoon vain kolme esimerkkiä. Samasta syystä olemme rajanneet kohdat 7 ja 8 tarkastelun ulkopuolelle.⁸ Taulukot havainnollistavat *Moreenin* kielellisiä erikoispiirteitä sekä von Willebrandin ja Stormbomin tekemiä käännösratkaisuja.

Taulukko 1. Alku- ja loppusointujen käyttö sekä trokeinen tai daktyylinen, runoilmaisua lähenevä kieli

<i>Moreeni</i> 1950	<i>Ein einzelner Weiser ist immer ein Narr</i> 1964	<i>Morän</i> 1965
– Se on laaki ja vainaa, kun Paavali painaa; mistähän lahtari lapioita lainaa! kehui Ville. (s. 81)	– Wenn dem seine Schüsse knallen, reihenweis' die Weißen fallen, belobigte ihn Wille. – Und Spaten werden Mangelware! (s. 109)	– Paavalis stick ger lik och prick, den slaktarn fick; var ska de få låna tillräckligt med spadar männtro! skröt Ville. (s. 92)
[- -] Hauhon pitäjässä – jauhun pitäjässä, itäjässä, pitäjässä, sepä hassua! (s. 148)	Willst du Eßbarkeiten haben, Mußt du bis nach Hauho traben. (s. 200)	[- -] i Hauho socken – i jauhosocknen, om man fann mål så fick man spannmål, tassigt! (s. 166)
[- -] missä ei piitata pienistä suruista – turuista, puruista, kunnianmuruista! (s. 326)	– (s. 415)	[- -] där man inte bryr sig om bagatellartade bekymmer och annat smått och gott och ärekårt. (s. 356)

Esimerkit osoittavat, että molemmilla kääntäjillä on ollut selkeä pyrkimys ottaa huomioon Viidalle tyypillinen runoilmaisua lähenevä kieli (taulukko 1). Toisessa

esimerkissä suomenruotsalainen Stormbom on säilyttänyt sanojen *Haubo* ja *jauho* yhtäläisyyden ruotsinkielisessä käännöksessään, mikä ratkaisu ei välttämättä avaudu ruotsinruotsalaiselle lukijalle. Suomenruotsalaiselle lukijalle se on kuitenkin merkki kääntäjän pyrkimyksestä luoda autenttisuuden illuusio. Kyseessä on näin ollen sekä vieraannuttaminen (ruotsinruotsalainen lukijakunta) että kotouttaminen (suomenruotsalainen lukijakunta). Viidan kieli on myös paikoin hyvin vaativaa käännettävää, mistä kielii muun muassa se, että von Willebrand on jättänyt kolmannen esimerkin kokonaan kääntämättä.

Taulukko 2. Runositaatit ja viittaukset kirjallisuuteen

<i>Moreeni</i> 1950	<i>Ein einzelner Weiser ist immer ein Narr</i> 1964	<i>Morän</i> 1965
”Ylähällä päivä paistoi, alahalla aallot välkkyi” [- -] (s. 24)	”Droben strahlend der Tag, unten schäumend die Wogen” [- -] (s. 32)	”Uppe lyste solen, nere glittrade vågorna” [- -] (s. 29)
Pispala, Pispala yli kaiken! (s. 100)	Pispala, Pispala über alles! (s. 136)	Pispala, Pispala över allt! (s. 113)
[- -] poliisi tuli, näki ja potkaisi [- -] (s. 346)	Die kamen auch, sahen ihn, stießen ihn mit dem Fuß [- -] (s. 439)	[- -] polisen kom, såg och sparkade till honom [- -] (s. 379)

Moreeni sisältää myös paljon runositaatteja ja viittauksia kirjallisuuteen, joita kääntäjä saati lukija ei aina edes tunnista (taulukko 2). Ensimmäinen esimerkki viittaa *Kalevalan* 18. runoon. Toisen esimerkin kohdalla saksankielisen lukijan voi sen sijaan olettaa reagoivan viittaukseen August Heinrich Hoffmann von Fallerslebenin *Das Lied der Deutschen* -lauluun vuodelta 1841. Kääntäjä on ratkaissut kohdan ”Pispala, Pispala yli kaiken!” käyttämällä hyödykseen laulun ensimmäistä säettä *Deutschland, Deutschland über alles*.

Taulukko 3. Vieraskieliset sanat ja sitaatit

<i>Moreeni</i> 1950	<i>Ein einzelner Weiser ist immer ein Narr</i> 1964	<i>Morän</i> 1965
– Navigare necesse est, vivere non est! [- -] (s. 255)	– (s. 340)	– Navigare necesse est, vivere non est! [- -] (s. 278)
[- -] etwas pro ingenting. (s. 326)	<i>Etwas pro null!</i> (s. 416)	[- -] etwas pro nichts. (s. 357)
– In vino veritas. (s. 347)	In vino veritas! (s. 440)	– In vino veritas. (s. 380)

Romaanin sisältämät vieraskieliset sanat ja sitaatit ovat esimerkki kaunokirjallisuudessa esiintyvistä monikielisytydestä (taulukko 3). Ensimmäinen kuten kolmaskin esimerkki on latinankielinen lentävä lause, joista edellinen on jätetty saksankielisestä käännöksestä kokonaan pois osana laajempaa kääntämättä jätettyä kokonaisuutta. Ruotsinkielisessä käännöksessä Viidan vieras kielielementti on säilytetty sellaisenaan. Erityisen mielenkiintoinen on toinen esimerkki, jossa Viita yhdistelee saksaa ja ruotsia, kun taas kääntäjät ovat kääntäneet ruotsin (*ingenting*) saksaksi mutta eri tavoin: von Willebrand kotouttaa (*null*), ja Stormbom vieraannuttaa (*nichts*).

Taulukko 4. Sanaleikit, joihin sisältyy usein monimielinen ajatus

<i>Moreeni</i> 1950	<i>Ein einzelner Weiser ist immer ein Narr</i> 1964	<i>Morän</i> 1965
Saatanan tervaturpa, tulkoon vielä! Ota nyt turvastas terva ja tervastas turva ja tervaa! (s. 45)	Saudumme Teerfresse, komm bloß noch mal her! Nimm dir doch den Teer aus deiner großen Schnauze und teere mit dem! (s. 60)	Satans tjärkäft, om han kommer på nytt så –! Ta tjära ur käften din och käften din ur tjäran och tjära på bara. (s. 52)
[- -] Elina liittyi punaiseen ristiin, ennen kaikkea juuri ristiin; minkäs hän sille mahtoi, että risti oli punainen. (s. 83)	[- -] daß sich auch Elina dem Roten Kreuz anschoß [sic]. Besonders dem Kreuz; was konnte sie dafür, daß das Kreuz rot war. (s. 111)	[- -] Elina anslöt sig till röda korset, framför allt just till korset; hon kunde ju inte rå för att det var rött. (s. 94)
[- -] syvennyttiin sotatragediaan tai -strategiaan, kumpaa se nyt taas olikaan. (s. 105)	[- -] man vertiefte sich in die Kriegsstrategie oder Kriegstragödi [sic], oder wie das Ding nun wieder hieß. (s. 143)	[- -] och så fördjupade man sig i krigstragedin, eller strategin, hur det nu hette igen. (s. 118)

Molemmat kääntäjät ovat kääntäneet Viidan sanaleikit melko neutraalisti (taulukko 4). Esimerkit eivät toisin sanoen anna suoranaisia vihjeitä kotouttavasta tai vieraannuttavasta strategiasta. Lukijan onkin itse avettava käännösten sanaleikkien monimielisyys ja tulkittava se omista lähtökohdistaan käsin. Yksittäiset sanat kuten *turpa* (*käft*) ja *terva* (*tjära*) toimivat kuitenkin ruotsalaisessa käännöksessä samanlaisina sanaleikkeinä kuin lähdetekstissäänkin. Sivistyssanat *strategia* ja *tragedia* ovat kääntäjien kannalta ongelmattomampia, sillä ne muistuttavat lähdekielisiä vastineitaan.

Taulukko 5. Erisnimien käyttö appellatiivisesti

<i>Moreeni</i> 1950	<i>Ein einzelner Weiser ist immer ein Narr</i> 1964	<i>Morän</i> 1965
Urho olivat lähteneet ja Eemelit ja Villet jääneet kotiin vetelehtimään. (s. 74)	Die Helden waren davongezogen, und Eemeli und Wille waren zuhause geblieben, um zu faulzen. (s. 99)	Urhorna, de som sina namn likmätigt var fulla av mod och mannkraft, hade farit sin väg, medan Eemeli och Ville och deras gelikar gick kvar hemma och drog. (s. 84)
[- -] eihän esikunnan sotamiehen sopinut Lempiä – Lempiä lempiä, lempiä Lempiä, sepäs sattui mukavasti! (s. 115)	– (s. 157)	[- -] men inte gick det ju an att en stabsoldat älskade Lempi nu – älska Lempi, lempiä Lempiä, lempiä Lempiä, det var ju komiskt! (s. 129)
[- -] se päivä joka kaikkein kallein on, / hei, hei, sepä kaikkein Kallein on! [- -] (s. 243)	– (s. 327)	I varje fall sjöng han en hemmagjord visa om alla tiders Kalle och Kalle alla tider, en visa vars poäng bygger på att genitiv pluralis av Kalle – Kallein – också betyder dyrbarast. (s. 265)

Lähdetekstin erisnimien käännösesimerkkejä tarkasteltaessa huomaa, että niitä on mitä ilmeisimmin ollut vaikea kotouttaa saksankielisessä käännöksessä, josta kenties juuri sen vuoksi on jätetty suuri osa pois (taulukko 5). von Willebrandin kotouttava ratkaisu *Helden*, 'sankarit, urhot', sisältää kuitenkin selkeän pyrkimyksen tavoittaa kirjailijan ajatus. Stormbom puolestaan näyttää ruotsinnoksessaan valinneen tietoisien vieraannuttavan strategian: hän taivuttaa erisnimeä *Urho* monikossa (*Urhorna*) sekä säilyttää Lempi-nimen kaksoismerkityksen ja yhteyden *lempiä*-verbiin. Hän on tehnyt ratkaisunsa todennäköisesti suomenruotsalaista lukijaa silmällä pitäen. Erityisen onnistuneena ei voi pitää hänen valintaansa lisätä tekstiin kieliopillista tietoa suomen genetiivin sijataivutuksesta viimeisessä esimerkissä. Tämä on selitettävissä sillä, että hän nyt on halunnut ottaa huomioon ruotsinruotsalaisen lukijan. Tällaisen kieliopillisen tiedon lisäämistä voi verrata toisaalla tekstissä selitettävään Voitto-nimen kaksoismerkitykseen suomea taitamattomalle lukijalle (ks. *Moreeni* 1950, 61; *Morän* 1965, 69).

Taulukko 6. Raamatun ja virsikirjan kielen vaikutus

<i>Moreeni</i> 1950	<i>Ein einzelner Weiser ist immer ein Narr</i> 1964	<i>Morän</i> 1965
[- -] yöstä tuli päivä ja päivästä yö, ei tullut ehtoo ja aamu. (s. 8)	[- -] Tag wurde Nacht, Nacht Tag, Abend oder Morgen gab es nicht. (s. 8–9)	[- -] natten blev dag och dagen natt, kväll och morgon blev det aldrig. (s. 10)
Kiivas, kiukkuinen ja julma, hirmuinen oli ollut herrasväenkin Jumala [- -] (s. 27)	Jähzornig und grimmig, streng und fürchterlich war zwar auch der Gott, den Herrschaften hatten [- -] (s. 36)	Även herrskapets Gud hade varit häftig, ilsken och grym [- -] (s. 32)
Jumala, Sinä jonka tiet ovat tutkimattomat, Sinä joka taidat kiinat ja hepreat, terveisiä Suomesta, kattos nääs. (s. 317)	O Herr! Du, dessen Wege unerforschlich sind; Du, der Du Hebräisch kannst und des Chinesischen mächtig bist, aus Finnland seiest du gegrüßt, verstehste! (s. 409)	Gud, Du vars vägar äro outrannsackliga, Du som behärskar såväl kinesiska som hebreiska, hälsningar från Finland, serru förståru! (s. 346)

Molemmat kääntäjät ovat hyödyntäneet vanhaa kirjakieltä kääntäessään *Moreeniin* sisältyviä Raamatun kohtia ja viittauksia (taulukko 6). Esimerkiksi kolmannessa kohdassa he ovat osin pitäytyneet lähdetekstin vanhahtavassa tyyliässä, josta mainittakoon saksan *Du*-toisto ja ruotsin monikollinen *äro*. Myös Viidalle ominainen murteellisuus on piirre, johon kääntäjät ovat käännöstyössään joutuneet ottamaan kantaa. Esimerkkeinä voidaan mainita hämäläismurteiden substantiivi *ehtoo* ja adverbi *nääs*, joista ensimmäisen murteellista vivahdetta kumpikaan kääntäjä ei ole välittänyt kohdekielelle. Jälkimmäisen kohdalla tämä vivahde tulee sen sijaan esille: saksaksi *verstehste* ja ruotsiksi *serru förståru*.

Tämän luvun yhteenvedona voimme todeta, että joissakin tekstikohdissa on nähtävissä kääntäjien valitsemat kotouttamis- tai vieraannuttamisstrategiat, joskin taulukoiden esimerkit tukevat vahvemmin näkemystä, jonka mukaan on ”varsin vaikeaa, ellei mahdotonta, aukottomasti luokitella käännöksiä jompaankumpaan kategoriaan” (Koskinen & Paloposki 2015, 75). Vaikka kummankaan kääntäjän ratkaisut eivät näin ollen aina olekaan sovitettavissa tähän dikotomiaan, vaikuttaisi kuitenkin siltä, että von Willebrand olisi käännöksessään pyrkinyt jossain määrin enemmän käyttämään hyväkseen kotouttavaa strategiaa kuin Stormbom.

Moreeni maailmalla: käännosten vastaanotosta

Tämä analyysiluku keskittyy käännosten vastaanottoon, josta ensiksi tarkastelemme käännosten peritekstejä. Vastaanoton kannalta peritekstien merkitys on ennen kaikkea ohjeistaa lukijaa ja ohjata tämä kirjan ääreen. Ne ovat tärkeitä myös siksi, että niihin saatetaan viitata esimerkiksi arvosteluissa (ks. esim. Carlson 1966; Willner 1966). Peritekstien merkitys vastaanoton analysoinnille on erityisen huomattava silloin, kun epitekstejä ei juuri ole saatavilla.

Saksankielisen käännoksen periteksteihin ei sisälly esi- tai jälkipuhetta. Kansipaperi on yksinkertainen: siinä ilmoitetaan vain kirjan tekijä, otsikko ja genre takakannen jäädessä tyhjäksi. Kansipaperin etuliepeen alkuun kustantamo on lainannut V. A. Koskenniemen kirjoittamaa arvostelua: ”Lauri Viita esittelee ensimmäisessä romaanisanaan rohkealla otteella Pispalan pienen asuinalueen ihmiset lukijalle” (suom. LL).⁹ Sen jälkeen seuraa henkilöiden ja sisällön kuvaus, joka jatkuu kansipaperin takaliepeessä. Takalieve sisältää kaksi mielenkiintoista arvotusta, joista ensimmäinen liittyy Viidan eepoksen energiaan:

Tällä kirjalla Lauri Viita on onnistunut luomaan teoksen, jota voi lukea melkein kuin oman aikamme työläiseeposta, jolle Suomen erikoisolot ovat ainutlaatuisesti antaneet oman leimansa. Viidan kieli on erittäin omaperäistä ja voimakasta. Se raivaa tiensä pyörteitä muodostaen, vaahtopäin, ja sitä rajoittaa vain kuiva huumori, joka avaa uusia, odottamattomia näkymiä. (Suom. LL.)¹⁰

Toinen arvotus asemoi Viidan romaanin saksalaiselle lukijakunnalle osana suomalaista historiallista kirjallisuuskenttää Aleksis Kiven ja F. E. Sillanpään rinnalla. Lisäksi *Moreenin* saksannos on kansipaperin takaliepeen mukaan Väinö Linnan ohella ensimmäinen merkittävämpi nuoren suomalaisen kirjallisuuden teos, *das erste größere Werk der jungen finnischen Literatur*, jonka aiheen, muodon ja kielen uskotaan herättävän erityistä kiinnostusta. Koska käännoksestä ei ole saatavilla yhtään arvostelua, on tämä kustantamon taholta esitetyn toiveen toteutuminen kyseenalaistettava.

Ruotsinkieliseen laitokseen sisältyy kääntäjän lyhyt esipuhe sekä liepeet muttei erillistä kansipaperia. Teoksen etukannessa oleva sarjan nimi, *Finska klassiker*, arvottaa kirjan suomalaisiksi klassikoksi (ks. myös JOT 1965; Carlson 1966). Kansi esittää tyyli-tylysti Pispalaa järvinäkymineen. Kuva jatkuu nauhana takakannessa, jossa kustantamo nostaa esille, että *Moreeni*, *Morän*, on Viidan ensimmäinen ruotsiksi käännetty teos. Takakansiteksti esittelee ruotsinkieliselle lukijakunnalle myös miljöön, johon tapahtumat sijoittuvat. Tekstissä viitataan yhtäältä romaanin teolliseen ja yhteiskunnalliseen ulottuvuuteen mutta toisaalta myös lisäksi Niemiseen ja tämän perheeseen, joiden kohdaloissa on romaanin pääpaino. Teos onkin takakansitekstin mukaan ”peräänantamattoman elämänhalun ylistys, ja sitä leimaa suuri hellyys tavallisia pieniä ja ei-sankarillisia

ihmisiä kohtaan siitä huolimatta, että keskeiset hahmot saavat melkein pä raamatulliset mitat” (suom. HL).¹¹

Ruotsinkielisen käännöksen etuliepeessä on Viidan kuvan lisäksi tietoa hänestä kirjailijana. Hän on ”nerokas ja räjähtävän dynaaminen persoonallisuus” (suom. HL).¹² Tämä vahvistaa osaltaan käsitystä Viidan kielen alkuvoimasta, energiasta. *Moreenia* pidetään etulievetekstin mukaan lisäksi hänen tunnetuimpana teoksenaan, jolla on itseoikeutettu paikkansa suomalaisessa kansalliskirjallisuudessa (ks. myös H.G.G. 1965; Nylund 1965).

Moreenin saksan- ja ruotsinkielisten käännösten kansikuvat.

Saksankielisestä käännöksestä ei ole ilmestynyt kuin yksi epitekti, *Aamulehdessä* vuonna 1964 julkaistu haastattelu. Sen sijaan *Moreeni* huomioitiin suomenruotsalaisessa lehdistössä jo sen ilmestymisvuonna 1950, vaikka ruotsinkielinen käännös antoikin odottaa itseään. *Moreeni* oli suomenruotsalaisessa lehdistössä kirjallinen merkkitaipaus, *en litterär märkeshändelse* (E. 1950; ks. myös *Hufvudstadsbladet* 24.5.1951). Tässä yhteydessä herääkin kysymys, miksi *Moreeni* ilmestyi ruotsiksi vasta 1960-luvulla. Stig Carlson arvioi käännöksen *Vasabladetissa* 1. huhtikuuta 1966 otsikolla ”Iisakki Nieminen och hans familj”. Arvostelu on varsin kiittävä: Carlson antaa Viidalle kiitosta tämän mukaansatempaavasta kerronnasta ja syvän humanista ihmis- ja yhteiskuntanäkemyksestä. Hän kommentoi myös Stormbomin käännöstä käännöksenä toteamalla, ettei lukija huomaa lukevansa käännöstä, sen verran hienon ruotsalaisen kieliasun

Stormbom on onnistunut käännökselleen luomaan. Kääntäjän valitsema strategia on siis osunut oikeaan siinä määrin, ettei teksti muistuta lukijaa siitä, että se on käännettyä.

Västra Nyland -lehteen 8. huhtikuuta 1966 kirjoittamassaan arvostelussa Sven Willner toteaa, että *Moreeni* vihdoinkin, *äntligen*, on ilmestynyt ruotsiksi. Willner kommentoi käännöstä muun muassa siitä näkökulmasta, että se onnistuu säilyttämään alkutekstille tyypillisen puhutun kielen tunnelman:

Moreenista saa myös poikkeuksellisen suuressa määrin vaikutelman, että se olisi *kerrottu*, Viidan proosa vaikuttaa olevan sopeutettu suulliseen esitykseen, sama vaikutelma pätee myös ruotsinkieliseen käännökseen. Paikoitellen tämä voi johtaa liioitellun perinpohjaiseen ja harkitsevaan kertojarytmiin, mutta se on piirre, joka kuuluu läheisesti Viidan elämän- ja ihmisenäkemykseen, jossa yksinkertaisesta ja arkipäiväisestä tulee oleellista, ns. suurista tapahtumista jotakin toisarvoista ja häiritsevää. (Suom. HL.)¹³

Suomenruotsalainen kirjailija Göran Schildt arvioi *Moreenin* ruotsinnoksen *Svenska Dagbladetissa* 26. huhtikuuta 1966 otsikolla ”Finskt arbetarepos”. Hän antaa käännökselle tunnustusta kirjoittaessaan, että *Moreeni* on Viidan keskeinen teos, Tampereen eepos, joka on osoitus suomalaisen proosan elinvoimaisuudesta. Viitaa Schildt pitää yhtenä johtavista tyylitaitureista. Kääntäjää hän kiittää siitä, että tämä on tarttunut käännösurakkaan voimiaan säästämättä, mutta ei sinänsä arvota itse käännöstä.

Edellä sanotusta voimme yhteenvedona todeta, että vastaanottoa tarkastelemalla saadaan lisätietoa siitä, miten käännös on vaikuttanut lukijaan verrattuna alkuteoksen vaikutukseen. Keskeisenä havaintona nousee esiin se, että saksankielinen käännös on tavallaan vaiettu kuoliaaksi: siitä ei ole arvosteluja. Ruotsinkielisestä käännöksestä ei voi sanoa samaa. Sen vastaanotto on arvostelujen vähydestä huolimatta ollut kiittävää sekä Suomessa että Ruotsissa, joskin ainoan Ruotsissa ilmestyneen arvion on senkin kirjoittanut suomenruotsalainen kriitikko, Schildt. Näin ollen *Moreenin* ruotsinnoksesta ei vielääkään ole saatavilla ruotsinruotsalaisen kriitikkokunnan syvällistä näkemystä. Toinen aineistosta esiin nouseva havainto on Sven Willnerin toteamus, jonka mukaan *Moreenin* ruotsinnos korostaa alkuteoksen tapaan Viidan kerronnan puheenomaisuutta.

Käännetyt *Moreenit*

Vaikka *Moreeni* on suomalaisen kirjallisuuden klassikko, sen tunnettuutta maamme rajojen ulkopuolella heikentää, ettei sitä ole käännetty kuin kouralliselle kielelle. Viidan satavuotisjuhluvuonna 2016 tilanne on yhä sama kuin vuonna 1981, jolloin viimeisin käännös ilmestyi. Herääkin kysymys, onko Viidan kieli liian vaikeaa käännettäväksi. Viidan saksantajan von Willebrandin mukaan tämän kieli on ”eittämättä varsin persoonallista” ja kääntäjän työ siksi ”kenties tavallista suurempi”, mutta tärkeimmäksi tekijäksi nousee kuitenkin se, että ”käännös ehdottomasti vastaa kirjailijan pyrkimystä” (E-a. 1964). Jos näin on, mikä selittää sen, että saksankielinen käännös on lyhennetty

laitos, vaikkakaan lyhentämisestä ei ole mainintaa kirjassa? Onko niin, että lyhentäminen on myös joidenkin edellä esitettyjen poisjättöjen taustalla? Edelleen voidaan spekuloida kysymyksellä, onko teoksen aihe maailma kenties ajallisesti liian etäinen kansainväliselle lukijakunnalle, kuten von Willebrand itse otaksuu (E-a. 1964). Nämä kysymykset antavat aihetta jatkotutkimukselle, jonka yhtenä kimmokkeena on se, ettei sekatyömies Iisakki Niemisen perheen tähänastinenkaan matka Pispalasta maailmalle olisi ollut mahdollinen ilman kääntäjien työpanosta ja kustantamoiden kulttuuritahtoa.

Viitteet

¹ Käännökset sisältyvät Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran *Suomen kirjallisuuden käännökset* -tietokantaan lukuun ottamatta venäjänkielistä käännöstä, joka on yhteisnide. *Moreenista* on tekeillä englanninkielinen käännös, jota työstää Virginia Mattila.

² Viidan kustantamon WSOY:n arkistoa säilytetään Kansallisarkistossa, ja siihen sisältyy muun muassa kirjailijakirjeenvaihtoa. Viitaa käsittelevää aineistoa on kuitenkin vain vuodelta 1944 eli ajalta ennen *Moreenia*. Myöskään Viidan kääntäjistä ei ole aineistoa. Tampereen yliopiston kirjaston käsikirjoitusarkistossa säilytettävä Lauri Viidan kokoelma ei luettelotietojen mukaan sisällä käännöksiä koskevaa aineistoa, eikä Nils-Börje Stormbom ole kerännyt käännöstään käsitteleviä lehtileikkeitä. Artikkelia varten kartoitetut arkistot ja haastatellut henkilöt käyvät ilmi lähdeluettelosta.

³ Sana *immer*, 'aina', on lisätty otsikkoon.

⁴ Martti Larni (1909–1993) oli kirjailija ja toimittaja, joka oli omana aikanaan yksi Suomen tunnetuimmista kirjailijoista entisessä Neuvostoliitossa. Onkin hyvin mahdollista, että Viitaa on markkinoitu venäjänkieliselle lukijakunnalle juuri Larnin varjolla.

⁵ "Lauri Viitas Roman 'Die Moräne' – Schilderung einer Fabriksgemeinde auf dem Lande – gehört zum besten der finnischen Nachkriegsprosa."

⁶ "In der finnischen Presse lese ich, dass der Lucas Cranach Verlag neben Frau [Eeva] Kilpis Roman auch Lauri Viitas Die Moräne herausbringe. Mir haben Sie mitgeteilt, dass Sie die Moräne nicht herausbringen. Ich wäre Ihnen für die Mitteilung dankbar, wie es sich nun damit verhält."

⁷ "Sie werden wohl nicht glauben, dass Frau Hofmann es vom lieben Gott eingefflüstert bekam, dieses Buch herauszubringen. [- -] Nach dem Poststreik teilte sie mir mit, dass der Verlag Viitas Buch jetzt nicht herausbringe. – Es kommt nun also doch heraus. – So geht es!"

⁸ Esimerkiksi Varpion (1973, 161–162) mainitsema Joosefinan tuutulaulu puuttuu saksannoksesta (*Ein einzelner Weiser ist immer ein Narr* 1964, 35). Ruotsinnoksessa se on suomenkielinen (*Morän* 1965, 31).

⁹ "Mit kühnem Griff stellt Lauri Viita in seinem ersten Roman die Menschen der kleinen Siedlung Pispala vor den Leser."

¹⁰ "Mit diesem Buch ist Lauri Viita ein Werk gelungen, das sich fast liest wie ein Epos des arbeitenden Menschen unserer Zeit, dem die besonderen Bedingungen Finnlands ihren Stempel unverwechselbar aufgepreßt haben. Viitas Sprache ist von großer Eigenart und Kraft. Strudelnd, schäumend bahnt sie sich ihren Weg, eingedämmt lediglich von einem trockenen Humor, der weitere, unerwartete Perspektiven öffnet."

¹¹ "[E]n hyllning till den okuvliga livsviljan och präglas, trots de centrala gestalternas nästan

bibliska format, av en stor ömhet för de vanliga små och oheroiska människorna.”

¹² ”[E]n snillrik och explosivt dynamisk personlighet.”

¹³ ”Morän gör också i ovanligt hög grad intryck av att vara *berättad*, Viitas prosa förefaller att vara anpassad för en muntlig framställning, det är ett intryck som också gäller den svenska översättningen. Någon gång kan detta leda till en i överkant omständlig och betänksam berättarrhythm, men det är ett drag som intimt hör ihop med Viitas livs- och mänskossyn, där det enkla och vardagliga blir det väsentliga, de s.k. stora händelserna någonting ovidkommande och störande.”

Kirjallisuus

Arkistolähteet ja haastattelut

Akademie der Künste, Literaturarchiv, Berliini.

Brages Pressarkiv, Helsinki.

Claudius Verlag, München.

Deutsches Literaturarchiv Marbach, Mediendokumentation, Marbach.

Exilarchiv der Deutschen Nationalbibliothek Frankfurt, Frankfurt am Main.

Friedrich Egen arkisto, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kirjallisuusarkisto, Helsinki.

Handschriftenabteilung der Staatsbibliothek Berlin, Berliini.

Institut für Zeitungsforschung, Dortmund.

Kalliope Verbundkatalog für Nachlässe und Autographen, Berliini.

Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Berliini.

WSOY:n arkistot, Kansallisarkisto, Helsinki.

Mattila, Virginia. 30.10.2015 (Harry Lönnroth, haastattelu).

Stormbom, Nils-Börje. 30.10.2015 (Harry Lönnroth, puhelinhaastattelu).

Willebrand, York von. 21.1.2016 (Liisa Laukkanen, sähköposti).

Muut lähteet

Aaltonen, Sirkku & Liisa Laukkanen 2015. Mitä käännökset voivat meille kertoa? Sirkku Aaltonen, Nestori Siponkoski & Kristiina Abdallah (toim.), *Käännetyt maaailmat. Johdatus käännösviestintään*. Helsinki: Gaudeamus, 275–292.

Bastman-Bühner, Waltraud 2000. C.-A. von Willebrand in memoriam. Waltraud Bastman-Bühner & Martin Putz (Hrsg.), *Zur Neuorientierung der finnisch-deutschen Kulturbeziehungen nach 1945*. Helsinki: AUE-Stiftung, 177–183.

Berezcki, Heta & Maija Berezcki 2012. Gábor Berezcki. <http://www.hs.fi/muistot/a1364356393993> (29.2.2016).

Carlson, Stig 1966. Iisakki Nieminen och hans familj. *Vasabladet* 1.4.1966.

E. 1950. En litterär märkeshändelse. *Hufvudstadsbladet* 24.12.1950.

- E-a. 1964. ”Yksinäinen viisas on aina hullu.” Viidan ”Moreenin” saksannos Frankfurtin kirjamesseille. *Aamulehti* 30.8.1964.
- Genette, Gérard 1989. *Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches.* (Seuils, 1987.) Käänt. Dieter Hornig. Frankfurt am Main & New York: Campus-Verlag.
- Hekkanen, Raila 2010. *Englanniksiko maailmanmaineeseen? Suomalaisen proosa-kaunokirjallisuuden kääntäminen englanniksi Isossa-Britanniassa vuosina 1945–2003.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
- H.G.G. 1965. Vad nu, Lauri Viita? *Hufvudstadsbladet* 24.11.1965.
- Hosiaisuus, Yrjö 2003. *Kirjallisuuden sanakirja.* Helsinki: WSOY.
- Hufvudstadsbladet* 24.5.1951. Finsk samhällsskildring.
- Hufvudstadsbladet* 11.5.1965. Lauri Viitas ”Moreeni” översätts till svenska.
- Ingo, Rune 1990. *Lähtökielestä kohdekieleen. Johdatusta käännöstieteeseen.* Helsinki: WSOY.
- Jávorszky, Béla 1977. A Nieminen-familia. *Élet és Irodalom* 27.8.1977.
- JOT 1965. Lauri Viita död. *Hufvudstadsbladet* 23.12.1965.
- Katajamäki, Sakari 2016. *Kukunor. Uni ja nonsensekirjallisuuden traditio Lauri Viidan runoelmassa.* Helsinki: ntaamo.
- Korpela, Asko 1999. Carl-August von Willebrand. Suomalais-saksalaisten suhteiden kehittäjä. http://www.askokorpela.fi/harraste/kirjat/Carl-August_von_Willebrand-19230820-19990320-HS-19990419.htm (29.2.2016).
- Koskinen, Kaisa & Outi Paloposki 2015. *Sata kirjaa, tubat suomennosta. Kaunokirjallisuuden uudelleenkiääntäminen.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kujamäki, Pekka 1998. *Deutsche Stimmen der Sieben Brüder. Ideologie, Poetik und Funktionen literarischer Übersetzung.* Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Kujamäki, Pekka 2000. *Seitsemän veljeksien saksannokset ja romaanin saksankielinen vastaanotto – kaksi eri maailmaako?* Outi Paloposki & Henna Makkonen-Craig (toim.), *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki.* Helsinki: Helsingin yliopisto, 199–227.
- Linna, Väinö 1955. *Okänd soldat. (Tuntematon sotilas, 1954.)* Käänt. N.-B. Stormbom. Helsingfors: Schildts.
- Linna, Väinö 1966. Pysähtyneet myllynkivet. *Parnasso* 16, 49–54.
- Munday, Jeremy 2012 (2001). *Introducing Translation Studies. Theories and Applications.* 3rd Ed. London & New York: Routledge.
- Neuhaus, Stefan 2009. *Literaturvermittlung.* Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft.
- Niinimäki, Anneli 2015. *Moniääninen Moreeni. Referointi ja moniäänisyys Lauri Viidan Moreenissa.* Tampere: Tampere University Press.
- Nylund, Mauritz 1965. En av bokhöstens intressantaste händelser: Viitas nya prosaverk. *Nya Pressen* 16.12.1965.

- Paloposki, Outi & Henna Makkonen-Craig (toim.) 2000. *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Schildt, Göran 1966. Finskt arbetarepos. *Svenska Dagbladet* 26.4.1966.
- Schleiermacher, Friedrich 2007. Eri kääntämismetodeista. (Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens, 1813.) Käänt. Maija Ollikainen. Tapani Kilpeläinen (toim.), *Kääntökirja. Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta*. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura, 7–36.
- Smith, J. Mark 2011. The Energy of Language(s): What Pound Made of Philology. *ELF* 78, 769–800.
- Stormbom, Nils-Börje 1968. Att syssla med det omöjliga. *Nya Argus* 18/1968, 279–284.
- Stöckell, Päivi 2007. Käännöskritiikki tänään. H. K. Riikonen et al. (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 452–458.
- Svedjedal, Johan 1998. Kritiska tankar. Om litteraturkritiken och det litterära systemet. *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1, 49–61.
- Szopori Nagy, Lajos 1999. ”Aina sataa tulvaveteen lastut arkinrakentajain.” Viitaunkarinnosten taustaa. Yrjö Hosiaisuoma (toim.), *Laulujen lumossa. Kirjallisuuden tutkijoiden ja kirjailijoiden seirenilauluja professori Yrjö Varpiole hänen 60-vuotispäivänään 7.11.1999*. Tampere: Tampere University Press, 357–362.
- Varpio, Yrjö 1973. *Lauri Viita. Kirjailija ja hänen maailmansa*. Helsinki: WSOY.
- Varpio, Yrjö 1975. *Mäkelän piiri. Tutkimus tamperelaisesta kirjailijapiiristä (1946–1954) ja sen tuotannosta*. Helsinki: WSOY.
- Varpio, Yrjö 2007. Lauri Viita (1916–1965). *Suomen kansallisbiografia* 10. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 509–511.
- Vasabladet* 31.12.1965. Nieminen, diversearbetare.
- Venuti, Lawrence 2008 (1995). *The Translator’s Invisibility. A History of Translation*. 2nd Ed. London & New York: Routledge.
- Viita, Lauri 1950. *Moreeni*. Helsinki: WSOY.
- Viita, Lauri 1964. *Ein einzelner Weiser ist immer ein Narr*. Käänt. Carl-August von Willebrand. München: Lucas Cranach Verlag.
- Viita, Lauri 1965. *Morän*. Käänt. N.-B. Stormbom. Borgå: Söderströms.
- Viita, Lauri 1970. *Moreny*. Käänt. Krzysztof Radziwiłł. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Viita, Lauri 1977. *Moréna*. Käänt. Gábor Bereczki. Budapest: Magvető kiadó.
- Viita, Lauri 1981. *Morena*. Käänt. I. Birjukovoj & V. Smirnova. Martti Larni: *Prekrasnaja svinarka. Rassказы*. Lauri Viita: *Morena*. Moskva: Hudožestvennaja literatura.
- Willner, Sven 1966. Lauri Viitas Morän. *Västra Nyland* 8.4.1966.